

Герман Є. В.,
викладач кафедри германської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

СТЕРЕОТИПИ ЛИЦАРСТВА У ФРАЗЕОЛОГІЇ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ

Анотація. У статті подано шляхи вербалізації у фразеології середньовіснійнімецької мови (XI – XIV ст.) стереотипів Ehre, edel, fromm, ціннісними витоками яких була середньовісна лицарська культура.

Ключові слова: стереотип, етнічний стереотип, фразеологічний стереотип, національно-культурна конотація, лицарська культура.

Постановка проблеми. Стереотип – стала структура свідомості, яка виражається в різних семіотичних кодах, певна стандартна ментальна модель мислення, дії, поведінки, що ідентифікує етнос, відтворює своєрідність національної культури. У мові фразеологізуються еталони, стереотипи – образні вислови, що уособлюють лінгвокультурний менталітет.

Аналіз останніх досліджень. Феномен «стереотип» розглядається в дослідженнях науковців різних галузей – етнографів, соціологів, психологів, культурологів, когнітологів, етнопсихолінгвістів, літературознавців тощо (Ю. Апресян, Є. Бартмінський, В. Красних, У. Ліппманн, Ю. Сорокін, Н. Уфімцева, А. Шафф та інші), тому стереотипи диференціюються на соціальні, ментальні, культурні, етнокультурні, мовні та інші. Мовознавці вивчають стереотипи з позицій когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики тощо (І. Брага, В. Буряковська, В. Воробйов, В. Кашкін, В. Карасик, А. Карасик, Л. Крисін, В. Маслова, В. Пищальникова, Н. Оніщенко, А. Приходько, Ю. Сорокін, В. Школяренко та інші). Реалізація стереотипів у фразеологізмах – актуальне й не достатньо вивчене питання лінгвокультурології (К. Даніельс, К. Лёффлер, В. Школяренко, Й. Штернкопф та інші). Вербалізація стереотипів у середньовіснійнімецькій (далі – СВН) фразеологічній картині світу (ФКС) залишається мало дослідженим напрямом лінгвістичних розвідок.

Мета статті – з'ясувати, як середньовісні культурні цінності та національно-культурні конотації втілюються в значенні ФО СВН мови, відтворюючи стереотипні риси лицарства.

Виклад основного матеріалу. У нашій розвідці мовний стереотип трактуватимемо як упорядковану свідомістю одиницю мовної картини світу, що уособлює соціокультурний та історичний досвід етносу. Фразеологічним стереотипом називатимемо вербалізований у сталих висловах етностереотип.

Національно-культурними чинниками фразеологічних стереотипів СВН мови послужили міфологія, селянські звичаї, давнє право і судочинство, лицарська й міська культури, християнство, сільське господарство тощо. Погоджуємося з думкою А. Приходька про те, що основним середньовісним протестантським висловом став «*Arbeiten, beten und sparen*» – «Праця, молитва й

економія» [1, с. 167]. Вважаємо, що формулу середньовіснійнімецької ментальності утворюють закріплені у фразеології СВН мови стереотипи *EHRE* «честь», *EDEL* «шляхетний», *FROMM* «набожний, вірний церкві й Богові», ціннісним витоком яких у німецькому феодальному середньовіччі була лицарська культура (mhd. *ritære, rit(t)er, riter, mndl. riddere, reddere* – лицар). Лексикографічне потрактування *ritære* полягало в таких значеннях: воїн на коні, вершник [2, с. 344].

СВН ФО *armer ritære* [3, с. 329] вербалізує членів дворянського лицарського стану. Найбільш благородні й родовиті лицарі склали нечисленну еліту феодалів, були на чолі своїх дружин. Лицарі рангом нижче служили в таких дружинах зі своїми загонами, які з'являлися за першим викликом феодала [4, с. 108]. На нижніх рівнях лицарської ієрархії знаходилися бідні, безземельні лицарі: *edelarm* «*von Geburt und Gesinnung edel, aber dabei arm*». Вони мандрували, приєднувалися до загонів різних ватажків, ставали найманцями, а інколи – й розбійниками, що знайшло відображення у ФО: *mit kriegem und rauben; mit mord und brant; eingroßen raub nemen/bringen* [5, с. 121]. Лицарську ієрархію відтворює СВН ФО *ritære unde kneht*; Ernst 149: *im volgete gröze kraft, beide ritter und knehte* [3, с. 330].

СВН ФО *schilt tragen* [3, с. 351] вербалізує значення «бути лицарем», тобто шляхетною людиною. Узагалі, лицарство – це кодекс поведінки й честі, яких офіційно дотримувалися середньовісні воїни. Честь, шляхетність, вірність церкві й Богові – стереотипи лицарства, вербалізовані в СВН мові взагалі й фразеології цього періоду зокрема. Проаналізувавши ФО СВН мови, з'ясуємо, як *Ehre, edel, fromm* реалізують стереотипні риси середньовісного німецького менталітету.

Домінантним стереотипом є *Ehre* – честь (mhd. *êre*, ahd. *êra*, as. *êra* germ. **aizō*, idg. **ais-*). Mhd. *êre* витлумачувалося лінгвокультурою XI – XIV ст. як слава, популярність, похвала, повага, пошана [6, с. 96]. Честь – фундаментальний принцип життя, покладений в основу національного світогляду німецької лінгвоспільноти з цього періоду, полягав у дотриманні присяги й морального кодексу. СВН ФО *in hôhen êren sin, aller êren wert sin* «мати честь, бути гідним високої поваги» є ключовими у вербалізації стереотипу *êre*. Лицарське поняття *êre* – смисл життя, джерело багатства й влади, що репрезентують ФО *êre unde lip* – честь і життя; *lip, êre unde guot* – честь, життя і власність (Lanc 1278, 14: *ich gebe myn ere und mynen lip in dine gnad und alles myn lant* [3, с. 148]); *in Ehren halten* [7, с. 164].

Стереотипність поведінки воїна полягала в дотриманні ним лицарської присяги – у щоденному захисті католицької віри, виконанні християнського боргу служити Богові, охороняти церкву, вдів, сиріт, безневинних, боротися проти

зла, служити імператорові, любити батьківщину, дотримуватися слова тощо. Приймаючи присягу, лицар давав клятву (*eit*) і виголошував: «*triuwe unde eit*» – «чесне слово», «*entriuwen*» – «клянуся чесно!» (пор. нн. *auf Ehre, bei meiner Ehre* [7, Т. 1, с. 164]). Ніхто не мав права спалювати честь лицаря. Посягання на честь вербалізує ФО *jmdm. an sîn êre sprechen*. Семантичну структуру середньовічного домінантного стереотипу *êre* утворюють поняття:

eit – клятва, присяга (mhd. *eit*, ahd. *eid*, as. **ēth*, germ. **aīþa*, **aīþaz*, idg. **ai-* [2, с. 97]): *triuwe unde eit*;

ruom – слава, популярність (mhd. *ruom*, ahd. (h)*ruom*, as. *hrôm* [6, с. 323]): *ruom unde êre*; GТroj 17355: *ist daß ieman der rûme und erre well bejagen*;

prîs – повага, пошана (mhd. *prîs*, afrz. *pris* [2, с. 312]): *prîs unde êre*; *ruom, êre unde prîs*; Virg 304,2: *swer prîs unde êre welle bejagen, turnieren unde stechen, der sol balde bereiten sich*; NvJer 21974: *dîn rûm, dîn êre und al dîn prîs*;

lop – похвала (mhd. *lop*, ahd. *lob*, as. *lof* [6, с. 251]): *lop unde êre, in dem lobe grâ worden sîn*; Winsbeckin 27,4: *mahtû ein kiuschez herze tragen, des muostû lop und êre hân* [7, с. 164];

guot – подарунок (mhd. *guot*, ahd. *guot*, as. *gōd* [6, с. 154]): *guot umbe êre, jmdm. guot umbe êre gēben, guot durch êre nēmen, guot umbe êre wehseln*; SchwSp(W) 16,31: *ob ein sun ze einem spilmanne wirt, daz er guot vür êre nimt wider sînes vater willen, unde daz der vater nie guot für êre genam*;

vrume – користь, прибуток: *vrume unde êre, wēder vrum noch êre*; Helmb 288: *nû volge mîner lêre, des hâstu frum und êre*; Renner 1914: *bî tōrn ist weder frum noch êre* [3, с. 148–150, 187–190, 274–278, 280, 323, 340, 439].

Домінантний стереотип *êre* охоплював також шляхетність, виражаючись у моральних якостях, поведінці, зовнішньому вигляді, одязі, зброї, мовленні лицаря. Отже, до його структури увійшли також стереотипи *edel* і *vrum*.

Середньовічний стереотип *edel* – шляхетний (mhd. *edel(e)*, ahd. *edili*, as. *ethili*, westgerm. **aplja*, **apljaz*) тлумачився як знатний, вельможний, дворянський, благородний [2, с. 94]. Ідеальний лицар мусив володіти багатьма достоїнствами, моральними й суспільно-цінними якостями, які вербалізовані такими СВН іменниками, прикметниками й дієсловами:

muot – хоробрість, мужність (mhd. *muot*, ahd. *muot*, as. *mō d*, germ. **mō þa*, **mō þaz*, **mō da*, **mō daz*, idg. **mē-*, **mō-* [2, с. 276]): *hōher muot, mit/û einem muote*; Boner LXXXVII,52: *wer sol denn haben hōhen muot und vroelîch in der welte wesen, sît vor dem tōde niut mag genesen* [3, с. 302–303];

pflēge, pflēgen – турбота, захист, захищати (mhd. *pflēgen, phlegen*, ahd. *pflēgan, phlegan*, as. *plegan*, westgerm. **plegan* [2, с. 305]): *rîters ambet pflēgen, in sîner pflēge haben*; WälGa 7791: *der mac niht rîters ambet phlegen* [3, с. 331];

triuwe – надійний, відданий, чесний (mhd. *triūwe, triōwe*, ahd. *getriuwi*, as. *treuwa* [6, с. 398]): *in triuwen, in rēhten triuwen, bî den/mînen triuwen, daz sage/spriche/râte ich ûf die triuwe mîn, daz habet ûf die triuwe mîn, ich nime êz ûf mine triuwe, ich gibe dir/iuch mîn triuwe, bî dînen triuwen, die ir jmdm. schuldec sît* [3, с. 411–414]; порівняймо *Ehre im Leibe haben* [7, с. 163].

У середньовіччі уявлення про надійність і захист пов'язуються також із символічним значенням деяких іменників: *hant* (*hantreiche* «Handreichung, Hilfeleistung», *hantreichen* «helfen, unterstützen», etw. *unter hant nemen*), *schirme* (in

schirme haben, etw. in sînem schirme haben, jmdm. mit schirme besorgen), *herberge* (*herberge bieten, herberge geben, herberga schaffen, herberge nemen*), *munt* (*in den munt nehmen, û dem munde (gi)gangen, in munt geban*) [8, с. 329].

Відданість і вірність дамі – також поняття, що входили до стереотипу *edel: rîtere unde vrouwen*; Er 5254: *ritter unde vrouwen die kâmen in schouwen*. У кодексі лицарської любові – ратні благородні подвиги на честь прекрасної дами, поклоніння їй та прославляння її неземної краси (*j-m zu Ehren etw. tun* [7, с. 164]). ФО *jmdm./etw. im hērzen tragen* – носити когось у серці – репрезентує любов і вірність (NibB 353,3: *er truoc si ime herzen, su was im sô der lîp*; Minneb 2019: *Daz ich ir holdes hertze trage und das beste von ir sage* [3, с. 216–217]). Лицар, який оспівує свою даму, використовує білу лілію й червону троянду як символи краси: *doch wart ir varwe liljen wiz und rosenrot* [9, с. 11]. Успіх у дами залежав від ступеня його заслуг і подвигів.

Середньовічний стереотип *fromm* трактувався як набожний, вірний церкві й Богові (mhd. *vrum*, ahd. *fruma*, germ. **fruma* [2, с. 138]). Вірність охоплювала виконання християнського обов'язку служити Богові, захищати церкву. Вірність церкві й щоденна молитва завжди були для лицаря на першому місці (*wem got wol, dem nieman übel*; Seuse 130,4: *ach herr, wie ist daz wort so war, daz man von dir seit: dem got wol, dem nieman übel*). Лицар проходив обряд освячення зброї на вівтарі, попередньо сповідавшись і причастившись; священник благословляв його меч і з молитвою вручав воїнові. Благородні воїни починали вершити подвиги на славу Божу і на честь дами – ставали справжніми лицарями (*gewâfene nēmen* [3, с. 164, 172]).

ФО *sich (D) die (ersten) Sporen verdienen* – заслужити (перше) визнання, мати (перші) заслуги в якій-небудь галузі (буквально заслужити шпори) – нагадує про середньовічний звичай посвяти в лицарі: перш за все юнак одягав шпори, а священник чи найстаріший лицар перепоясував його мечем. Це свідчило про належність до нового стану. Обладунки лицаря, які він отримував після посвяти, мали символічне значення:

Sporen – шпори (mhd. *spor(e)*, ahd. *spor(o)*, mndd. *spore, spare*, mndl. *Spore* [6, с. 372]) – символ честі й доблесті: *etw. mit sporn nēmen, mit den sporn irgendwohin slahen*; Dietr. *dâ wart mit sporn genomen diu ros ze beiden sîten*; Lanc II,264,14: *sie slugen all mit sporn nach Lancelot* [3, с. 368–369];

Schild – щит (mhd. *schilt*, ahd. *skilt*, as. *skild* [6, с. 338]) – символ захисту: *mit/under schilde, schiltliche dache, schildes ambet, des schildes orden*; Bit 2744: *under einem schilde breit si sâhen rîten einen man* [3, с. 350–352];

Helm – шолом (mhd. *helm*, ahd. *helm*, as. *helm* [6, с. 171]) – символ слави, сміливості, справедливості: *under hēlme, under/mit hēlme ûfgebuden*; JTit 779,2: *sol immer schilt erblicken ob mir under helm in vremen landen* [3, с. 208];

Schwert – меч (mhd. *swert*, ahd. *swert*, as. *swerd*, germ. **swerda*, **swerdam*, idg. **suēr-* [2, с. 364]) – символ перемоги й правосуддя: *swért nēmen/leiten/tragen/gēben, jmdm. swért umbe binden/umbe gürten, jmdm. swért gēben, daz swért nēmen, sîn swért ûf gēben*; Klage 4016: *wol hundred knappen man dar zuovant, den man des tages swert umbe bant* [3, с. 393–396];

Speer – спис (mhd. *sper*, ahd. *sper*, as. *sper*, germ. **speru*, **sperru*, idg. **sper-* [2, с. 377]) – символ правди: (*mit*) *spër unde (mit) schilt, sîn/daz spër under den arm slahen*; Krone

16958: *mit sper und mit schilde wil ich daz bewæren*; Greg 2121: *alse schiere si diu spe runder die arme slougen* [3, с. 366];

Stahl – булат (mhd. *stahel*, ahd. *stahel*, *stâl*, mndd. *stâl*, mndl. *stael* [6, с. 375]) – символ сили й мужності: *herter danne ein/der stahel, veste(er) als/danne stahel*; Krone 23791: *veste als ein stâl ist dirre juncvrouwen muot*; Krone 28112: *jâ kunde sie erweichen einen stein od einen herten stâl* [3, с. 370].

Висновки. Таким чином, лицарська культура слугувала джерелом і національно-культурним чинником формування фразеологічних стереотипів СВН мови. Домінантою німецького етнічного менталітету XI – XIV ст. є стереотип *êre*. У лінгвокультурній свідомості німців та СВН ФКС *êre* об'єктивується як феномен, стереотип поведінки лицаря, який полягав у дотриманні присяги й морального кодексу. Семантичну структуру *êre* утворюють поняття: *eit, ruom, prîs, lop, guot, vrume, edel, fromm*. Зміст стереотипу *edel* вербалізується різними частиномовними репрезентантами: *muot, pflêge, pflêgen*, доповнюється символічним значенням обладунків лицаря: *sporn, schilt, helm, stahel, swert, sper*. Середньовічне уявлення про надійність і захист реалізується також через символічне значення іменників *hant, schirme, herberge, munt*. Виконання лицарем християнського обов'язку вербалізовано стереотипом *fromm*. Перспективним вважаємо дослідження шляхів вербалізації стереотипу *Recht* – право – у фразеології середньовічній німецької мови.

Література:

1. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : [монографія] / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
2. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch / G. Köbler. – Tübingen, 1995. – 484 s.
3. Jesko F. Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen / F. Jesko. – Tübingen : Max Niemayer Verlag, 2006. – 490 s.

4. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф. – М. : Прогресс, 1992. – 376 с.
5. Школярєнко В. Модифікація фразеологічного складу німецької мови XI-XIV століть / В. Школярєнко // Лінгвістичні студії : [зб. наук праць]. – Донецьк : Дон ДУ, 2012. – Вип. 25. – С. 120–124.
6. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / F. Kluge. – Strassburg, Trübner, 1899. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.degruyter.com>.
7. Гавриць В.І. Німецько-український фразеологічний словник : у 2-х т. / В.І. Гавриць, О.П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981.
8. Школярєнко В.І. Вплив усталеності асоціацій на усталеність висловлювання / В.І. Школярєнко // Філологічні науки : [зб. наук. праць]. – Суми : Сум ДПУ, 2009. – С. 427–434.
9. Школярєнко В. І. Становлення фразеологічної системи німецької мови (на матеріалі писемних пам'яток VIII – XVII століть) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 / В. І. Школярєнко; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2010. – 22 с.

Герман Е. В. Стереотипи рыцарства во фразеології середньовічній німецької мови

Анотація. В статті представлені пути вербалізації во фразеології середньовічній німецької мови (XI–XIV ст.) стереотипів *Ehre, edel, fromm*, ціннісними істочками которых была средневековая рыцарская культура.

Ключевые слова: стереотип, етнічний стереотип, фразеологічний стереотип, національно-культурна коннотація, рыцарская культура.

German E. Stereotypes of knighthood in the phraseology of the German middletop period

Summary. This article presents the way of verbalization in the Phraseology of the German Middletop language (XI–XIV century) the stereotypes *Ehre, edel, fromm*. The medieval knightly culture was their valuable sources.

Key words: stereotype, ethnic stereotype, phraseological stereotype, national-cultural connotation, knightly culture.